

REGLEMENT VAN ORDE

VOOR DE

HEEREN LEDEN EN LIEFHEBBERS,
DIE IN HET ORKEST WERKZAAM ZIJN.

FELIX ME.

DEPARTEMENT M

Tweede Concert,

HOOR HEDERWAARDIG VAN
Mij. Malila von Alvensleben, Zangeres van de Koninklijke Opera te Dresden,
en den Heer Joseph Joachim, Kapelmeester van Z. M. des Koning
van Hannover (Viool).

PROGRAMMA.

Sinfonie op. 45, G-maor..... MOZART.

Allegro molto. — Andante. — Moderato. Allegretto. —

Allegro assai.

Arie uit het Oudein die Schopfung..... HAYDN.

Concert voor Viool, No. 7, D-maor..... SPOHR.

—

voor Gertie's Egmont..... BERTHOVEN.

Opera die Einföhrung aus dem Serrail, MOGLIT.

—

en een Paar voor Viool solo..... J. SEB. BACH.

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

Muziektempel van een vervlogen tijd

De ondergang van Felix Meritis als leidende concertzaal van Amsterdam 1864-1888

Mascha van Nieuwkerk

Felix-Meritis.
1777—1877.

Men heeft in *Felix* prachtig feest gevierd; de hr. Jorissen heeft daarbij een fraaie redevoering gehouden en mevr. Kleine uitstekend voorgedragen eenige dichtregelen van haren directeur, den hr. Schimmel, die echter bitter weinig om 't lijf hadden.

Een wanklank onder die pret, bevat zoo even door mij ontvangen, waarbij *deelhouders* in een renteloos voorschot aangegeven, zich beklagt: 1°. dat men vóór men zijn schulden heeft betaald men zoo'n feest houdende, niet zou is, om er ten minste zijn schuldeisch te inviteeren.

Is het feit juist, dan kan ik den ver geen ongelijk geven.

Amsterdam 6 Nov 1877

Dinsdag 6 November 1877

BIJVOEGSEL T ALGE

FELIX MERITIS.

1777—1877.

FEESTREDE,

UITGESPROKEN DOOR DEN HOOGLEERAAR THEOD. JORISSEN, BIJ DE VIERTIEN VAN HET EERWFEEST OP 2 NOVEMBER 1877.

Mijne Heeren en Dames!

Gij hebt den welkomstgreet van den achtbaren voorzitter dezer Maatschappij gehoord: hij heette u welkom o, haar eeuwgetij.

Slechts zelden, zoo ooit, zijt gij tot zulk een hoogtijd opgeroepen en opgekomen. Honderd-jarigen zijn zeldzaam in alle eeuwen: en slechts de minderheid biedt in haar levenskracht grond tot verhoging aan. Voor de meesten moet de vrien-

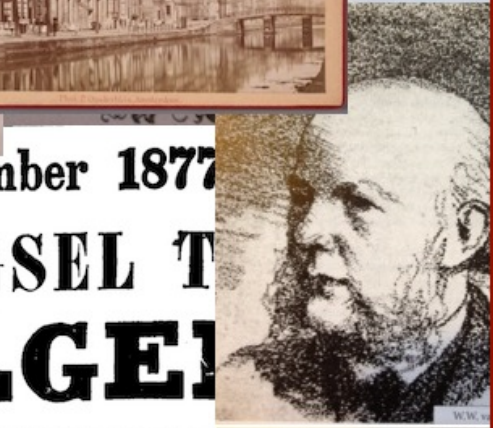
Bemoedigingen op d
Ook Felix stelde ze
jeugd dezer instelling
weelde. Het zou u, d
alle gemakken beschik
de bekrompenheid der
om u veel te doen giese
liegcracht verlaten en ve
bij de Illustre School.
huisheer der Maatschap
Zoolang de veertig
gens de door hen gen
deed de behoefte aan
niet gelden. Maar toen,
ook jongere leden tot
werd met den ouden to
Al beliep het ledenal

REGLEMENT VAN ORDE

FELIX MERITIS.
DEPARTEMENT MUZIK.
de Clercq
zoekt in de *Huishoudelijke Vergadering* te komen, op Donderdag
er aanstaande, des avonds ten 7½ ure:
teeren tot Effectief beschouwend Lid bij dit Departement:
ETER DE CLERQ, GUISBERTZON, oud 26 jaren, buiten beroep,
in Eds. vader den Heer GUISBERT DE CLERQ.
te raadplegen en te besluiten over zoodanige voorstellen,
voorgedragen.
Amsterdam, 17 November 1834.
VAN RINKHUYZEN,
Directeur.

Amsterdam 6 Nov 1877

Inhoud

Inleiding	2	
1	<i>Waarlijk Felix gaat eene groote toekomst tegemoet!</i>	5
	Joannes de Clercq en het successeizoen 1864/1865	
2	Een veranderende markt voor concerten in Amsterdam	
3	Openheid?	19
4	Een verstrengelde concertpraktijk	29
Conclusie	41	
Literatuurlijst	43	

Een van de eerste foto's van het gebouw van Felix Meritis aan de Keizersgracht.

Bron afbeelding: Stadsarchief Amsterdam Beeldbank, Collectie Kunsthandel Gebr. Douwes. Glasnegatieven: Keizersgracht 374-370 en 332-314 en lager voorbij de Berenstraat met op nummer 324 verenigingsgebouw Felix Meritis, 1867-1875.

Inleiding

In 2013 viert Amsterdam feest. Niet alleen is het dit jaar exact 400 jaar geleden dat de stad begon met de aanleg van de grachtengordel, ook vieren een aantal belangrijke Amsterdamse culturele instellingen hun jubilea. Artis bestaat dit jaar 175 jaar, het Concertgebouw en –Orkest vieren hun 125ste verjaardag en ook Carré ging afgelopen december haar 125ste levensjaar in. In al het feestgedruis wordt bijna vergeten dat ook de oudste concertzaal van Amsterdam, Felix Meritis, dit jaar 225 jaar bestaat. Terwijl het Concertgebouw en Carré met prachtige jubileumboeken komen blijft het dit jaar opvallend stil rondom Felix Meritis. Dat is jammer, want van de rijke geschiedenis van deze concertzaal valt veel te leren. De achttiende-eeuwse muziektempel moest in 1888 haar deuren sluiten omdat zij niet mee kon komen met de veranderingen binnen het Amsterdamse culturele leven van die tijd. In de huidige culturele vernieuwingsstorm waarin opnieuw oude instellingen als de ooit zo succesvolle omroeporkesten sneuvelen, is het verhaal van de ondergang van Felix Meritis actueler dan ooit.

De majestueuze thuisbasis van het genootschap Felix Meritis (Latijn voor 'Gelukkig door Verdiensten') aan de Keizersgracht 324, werd 225 jaar geleden, op 31 oktober 1788 met een feestelijk concert officieel geopend. Het genootschap was al enkele jaren daarvoor opgericht door horlogemaker (en verdienstelijk tekenaar) Willem Writs, met als doel om onder gelijkgestemden zowel handelskunde, natuurkunde, tekenkunst en letteren, als muziek te beoefenen. Voor de vijf disciplines werden bij de oprichting 'departementen' ingesteld, die op een vaste avond in de week bijeen kwamen in Writs' huis aan de Leidsegracht, dat al snel veel te klein was. Toen na jaren van plannenmakerij en geldinzameling het nieuwe pand in 1788 geopend werd groeide het genootschap dan ook snel. Het maximum aantal leden werd gesteld op vierhonderd en er werd een strenge ballotage ingesteld. Mede door deze beslotenheid ging Felix Meritis behalve als kennisinstituut steeds meer fungeren als sociale ontmoetingsplek voor de Amsterdamse

gegoede burgerij. Iedere dag van de week waren er lezingen en demonstraties te bezoeken, waar de leden in klein gezelschap wetenschappelijke en artistieke arbeid verrichtten. Eens in de maand op vrijdag kwamen de leden van alle afdelingen samen op het concert van de afdeling muziek, waar het orkest van Felix Meritis optrad in samenwerking met bekende binnen- en buitenlandse solisten. Zo vormde Felix Meritis tijdens de kalme eerste helft van de negentiende eeuw een bruisend muzikaal middelpunt voor de hogere sociale groepen in Amsterdam.

Maar vanaf het midden van de negentiende eeuw begon de stad Amsterdam om Felix Meritis heen in snel tempo te ontwikkelen. Waar het genootschap vanaf haar oprichting altijd een voortrekkersrol had gespeeld, werd zij nu van verschillende kanten ingehaald door nieuwe muzikale, artistieke en wetenschappelijke initiatieven. Trouw aan haar achttiende-eeuwse grondslagen, lukte het Felix Meritis niet om mee te gaan in de golven van professionalisering, specialisatie en sociale verbreding, die de in deze periode door het Amsterdamse culturele leven ging. Toen in de jaren 1880 vanuit een aantal welgestelde Amsterdamse ondernemers het initiatief kwam om een nieuwe concertzaal op te richten die aan alle eisen van de moderne tijd voldeed, moest Felix Meritis plaats maken. In het Concertgebouw vond zij in 1888 een waardige troonopvolger. De tijden waren veranderd. Ook buiten de grachtengordel zou voortaan muziek klinken. Waarom lukte het Felix Meritis niet om te overleven binnen deze veranderende omstandigheden in het Amsterdamse culturele leven? Dit is de centrale vraag van dit onderzoek. Door op zoek te gaan naar de problemen waar Felix Meritis mee te kampen kreeg in de laatste decennia van haar bestaan, geeft dit onderzoek niet alleen inzicht in de achtergronden van de ondergang van Felix Meritis, maar laat het ook zien wat de impact was van grote ontwikkelingen als professionalisering, specialisatie en democratisering op de praktijk van het Amsterdamse uitgaansleven. Om mijn hoofdvraag te kunnen beantwoorden heb ik er voor gekozen om dit onderzoek te laten beginnen bij de aanstelling van de dirigent die het langste als dirigent bij het genootschap actief was: Johannes Verhulst (1864-1886), en te eindigen bij haar laatste dirigent: Julius Röntgen (1886-1888).

Er is maar weinig onderzoek gedaan naar de geschiedenis van Felix Meritis in het algemeen en naar de achtergronden van de ondergang van het genootschap in het bijzonder. Dirk van der Heuvel schreef in 1991 een bachelorscriptie over de programmering in de eerste jaren 1788-1801¹ en over de complete geschiedenis van Felix Meritis zijn twee mooie jubileumboeken uitgegeven.² Hoewel hierin kort aandacht wordt besteed aan de opheffing in 1888, gaan de auteurs van beide werken vooral uit van de verslagen van het Algemeen Bestuur van Felix Meritis, zodat zij alleen vanuit dit perspectief de problemen van het genootschap bespreken. In dit onderzoek benader ik de moeilijkheden waar Felix Meritis tegen aan liep niet vanuit het perspectief van één groep en één bron, maar vanuit de ideeën van verschillende groepen tijdgenoten. Zeer uiteenlopende negentiende-eeuwers hebben hun mening gegeven over de gesteldheid van Felix Meritis en hun adviezen geuit over wat volgens hen de beste koers voor het gezelschap zou zijn. Zij krijgen in deze geschiedenis van de ondergang van Felix Meritis een stem. Iedere groep die in de hierop volgende hoofdstukken aan bod komt, kijkt naar het genootschap Felix Meritis vanuit een andere invalshoek. Zo benadert het bestuur de problemen waar ze mee kampen duidelijk financieel, komt er van de kant van de dagbladenjournalistiek een meer sociale analyse en geven de muziekrecensenten de problematiek van Felix Meritis vanuit muzikaal perspectief weer. Doordat dit onderzoek al deze invalshoeken weergeeft, ontstaat een zeer compleet beeld van de ondergang van Felix Meritis, zoals die werd gezien door tijdgenoten.

Naast de subjectieve commentaren van tijdgenoten in kranten, tijdschriften en

¹ Dirk van Heuvel, *Over smaak valt (niet) te twisten. De concertprogramma's van de Maatschappij Felix Meritis in de periode 1788-1801* (Utrecht 1991).

² Chris van der Heijden, *Felix Meritis 1787-1987* (Amsterdam 1987) en Loes Gompes en Merel Ligtelijn, *Geschiedenis van Felix Meritis. Spiegel van Amsterdam* (Amsterdam 2007).

muziekvakbladen, vormen concertprogramma's en bezoekerslijsten belangrijke feitelijke kaders in dit onderzoek. Hiermee sluit ik aan op een vrij recente internationale ontwikkeling in de geschiedschrijving van het negentiende-eeuwse muziekleven. Terwijl Nederlandse historici van de negentiende eeuw tot en met de jaren 1990 nog sterk de nadruk legden op de gespeelde stukken en de levens van grote musici en componisten, gaan recentere buitenlandse studies steeds meer uit van de sociaalculturele context van het concert. In dit nieuwe onderzoek van onder andere William Weber, James H. Johnson, Christina Bashford en Jennifer Hall-Witt hebben bronnen als abonnementslijsten en concertprogramma's het mogelijk gemaakt om grote ontwikkelingen in de programmering en de sociale functie van concerten aan te tonen. In Londen heeft dit alles geleid tot grootschalige muziekhistorische projecten zoals het Concert Programmes Project (2002-2007) en de Concert Life in Nineteenth-Century London Database (1999-2004), beide zeer omvangrijke databases van enkele honderdduizenden negentiende-eeuwse concertprogramma's en bezoekerslijsten waarvan gretig gebruik wordt gemaakt door zowel historici als musicologen. Hoewel in de Amsterdamse archieven ook een schat aan dergelijk bronnenmateriaal aanwezig is, hebben Nederlandse historici hiervan nog nauwelijks gebruik gemaakt voor systematisch onderzoek naar de ontwikkeling van de Amsterdamse concertpraktijk. In dit onderzoek zullen deze bronnen gebruikt worden om de ontwikkeling van de programmering en de sociale samenstelling van het ledenbestand van Felix Meritis door de jaren heen systematisch te onderzoeken. Het resultaat is een casestudy die eens te meer laat zien hoe ver het Amsterdamse muzikale leven in haar ontwikkeling achter liep op de rest van Europa.

Dit onderzoek begint in het eerste hoofdstuk bij het individu. Vanuit het perspectief van Felixlid Joannes de Clercq wordt in dit openingshoofdstuk een impressie gegeven van de stand van zaken bij Felix Meritis tijdens het seizoen 1864/1865, toen Felix Meritis nog op de laatste top van haar succes was. Het tweede hoofdstuk blijft bij het perspectief van Felix Meritis, maar behandelt de eerste financiële problemen van het genootschap zoals die door het bestuur van de maatschappij werden geformuleerd. Op basis van nog niet eerder bestudeerde notulen van algemene bestuursvergaderingen wordt in dit hoofdstuk aangetoond dat er in de jaren zeventig ingrijpende hervormingsvoorstellen werden gedaan door een progressieve minderheid binnen het bestuur, die er niet in slaagde de meerderheid van deze maatregelen te overtuigen.

In het derde hoofdstuk verplaatst het perspectief vervolgens richting de dagbladenjournalistiek, waarbij duidelijk zal worden dat in de pers de overtuiging heerste dat Felix Meritis het enkele zou redden wanneer zij zich zou openstellen voor een sociaal breder publiek. Ik zal laten zien dat het bestuur de leden die hier voorstander van waren met symboolpolitiek tegemoet kwam, maar dat deze maatregelen in de praktijk nauwelijks verandering brachten. In het laatste hoofdstuk zullen ten slotte de moeilijkheden van Felix Meritis vanuit de kritieken van muziekjournalistiek uiteen worden gezet. Volgens de recensenten hield Felix Meritis met haar conservatieve muzikale beleid de rest van het Amsterdamse muziekleven tegen in haar ontwikkeling, terwijl in de rest van Europa de programmering en de concertpraktijk in hoog tempo evolueerden. Pas met de hulp van de Duits-Nederlandse dirigent Julius Röntgen in 1886, zouden de eerste stappen voorwaarts worden gezet. Maar de hulp kwam te laat. De plannen voor het Concertgebouw lagen inmiddels al op de tekentafel.

1. **Waarlijk Felix gaat eene groote toekomst tegemoet!**³ **Joannes de Clercq en het successeizoen 1864/1865**

Joannes de Clercq werd in 1860 lid van Felix Meritis. Hij was toen achttien en werd door zijn vader Pieter de Clercq, die sinds 1834 lid was, geïntroduceerd bij het besloten genootschap. Als oudste zoon van een welgesteld Felixlid dat die bovendien 13 jaar officier was geweest bij de Amsterdamse Schutterij⁴, kwam de jonge rechtenstudent redelijk makkelijk door de strenge ballotage heen.⁵ Beide heren, vader en zoon, waren 'algemeen lid' van Felix Meritis. Dat wil zeggen: ze waren niet lid van een van de vijf afdelingen, maar werden zoals velen vooral aangetrokken doordat het algemeen lidmaatschap toegang gaf tot de concerten in de prachtige ovale concertzaal van Felix Meritis. Deze zaal gold gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw als het belangrijkste podium voor serieuze muzikuitvoeringen in Amsterdam.⁶

Joannes de Clercq behoorde tot een nieuwe generatie jonge, welgestelde Amsterdammers die sinds eind jaren 1850 actief door Felix Meritis werden aangetrokken. De generatie van zijn vader had in de jaren 1857-1859 nog de plotselinge terugval van het aantal leden van het genootschap meegemaakt, toen veel leden tijdens de handelscrisis gedwongen waren om te bezuinigen op hun culturele genoegens.⁷ Om het ledenaantal weer vlot te trekken werd vanaf 1859 het lidmaatschapsgeld voor 'ongetrouwde leden' onder de 30 jaar verlaagd van f. 60 naar f. 30, een maatregel die een zeer snelle stijging van aantal jonge leden met zich mee bracht. In slechts vijf jaar tijd steeg het aantal 'jonge' leden van 9 in 1860, naar 86 in 1865. De aanstelling van Johannes Verhulst in 1864 vergrootte het succes van de concerten nog eens verder: het door Verhulst gemotiveerde orkest werd in de kritieken geroemd en het bestuur engageerde bekende solisten zoals Clara Schumann, Joseph Joachim, Henri Vieuxtemps en Henryk Wieniawski.⁸ Thuisgekomen van het concert op 9 december 1864 schrijft Joannes de Clercq in de kantlijn van het programma van die avond:

Waarlijk Felix gaat eene grote toekomst tegemoet! 't Aantal leden boven de 300. Tachtig jongelui, in plaats van een half dozijn waar wij voor vier jaren begonnen, eene goede, flinke spirit onder ons allen. Daarop eene inzet van 't maison zoo mooi als een mens maar kan verlangen, ten Cate, Beets, Reville, de Spoorwegkwestie, Verhulst, Coenen, weder als eerste viool, dat klinkt alles en wij hopen nu dat alles in orde is en wij na al het doorgestane de toekomst met vertrouwen tegemoet kunnen gaan!⁹

³ Stadsarchief Amsterdam [hierna SAA], Archief van de Familie De Clercq en Aanverwante Families [hierna Archief Fam. de Clercq], inv. nr. 415 Programmas en mededeelingen der Maatschappij Felix Meritis met aantekeningen van Joannes de Clercq, 1864-1865 aldaar: commentaar bij het tweede concert, vrijdag 9 december 1864.

⁴ SAA, Archief Fam. de Clercq, inv. nr. 141 Benoemingen en ontslag voor Pieter de Clercq Gz. tot officier van de schutterij van Amsterdam, als zoodanig deelgenomen hebbend aan den tiendaagschen veldtocht, 1827 – 1840.

⁵ In artikel 12 van Algemene wet van de Maatschappij wordt bepaald dat 'indien de voorgestelde een zoon van een der leden is, den voorgestelden het recht heeft den eersten rang der kandidaten te doen aannemen.'

⁶ Informatie samengesteld uit: SAA Archief FC inv. nr. 414 Diploma voor Joannes de Clercq benoemd tot effectief lid van de maatschappij 'Felix Meritis'. 1860 Oct. 15; 418 Aantekeningen, gehouden op een college in het handelsrecht, gehouden door Prof. C.M.F. Asser 1864 – 1866; 144 Bewijs van lidmaatschap voor Pieter de Clercq Gz. van de Maatschappij Felix Meritis.

⁷ Theo van Tijn, *Twintig jaren Amsterdam. De maatschappelijke ontwikkeling van de hoofdstad, van de jaren '50 der vorige eeuw tot 1876* (Amsterdam 1965) 168.

⁸ SAA Archief van de Maatschappij van Verdiensten onder de Zinspreuk Felix Meritis [hierna Archief FM] inv. nr. 343 Concertprogramma's. Met hiaten 1842-1889.

⁹ SAA Archief Archief Fam. de Clercq inv. nr. 415 Programma's en mededeelingen der Maatschappij Felix Meritis met aantekeningen van Joannes de Clercq, 1864-1865 aldaar: commentaar bij het tweede concert, vrijdag 9 december 1864.

2. Een veranderende markt voor concerten in Amsterdam

Wij kunnen niet ontveinzen dat de weinige belangstelling van onze stadgenooten in de concerten der Felix Meritis ons teleurstelt, en ons soms doet vrezen dat de muzikale uitvoeringen in Felix Meritis te eeniger tijd zullen moeten gestaakt worden.²⁵

In 1874 werd door het bestuur van Felix Meritis de eerste crisisvergadering belegd. De tekorten op balans van het seizoen 1873/1874 konden niet meer met kleine aanpassingen recht getrokken worden. De problemen die in de jaren 1870 op de balans zichtbaar werden – stijgende kosten voor de organisatie van kwalitatief hoogstaande concerten en dalende belangstelling voor diezelfde concerten – waren al eind jaren '50 begonnen. In het jaarverslag van 1857 uitte de voorzitter van de afdeling muziek voor het eerst zijn zorgen over de teruglopende opkomst van de leden bij de concerten van de maatschappij. In de daaropvolgende jaren zouden verschillende elkaar opvolgende bestuursleden meermaals de oorzaken van de verslechterende financiële situatie van Felix Meritis proberen bloot te leggen. Daarbij wezen zij steeds weer op de veranderende markt voor concerten, zowel aan de aanbod- als aan de vraagzijde, waarin Felix Meritis, vasthoudend aan haar traditionele beleid, moeilijk stand hield.

In dit hoofdstuk worden de problemen bij Felix Meritis in de jaren 1857-1877 besproken zoals die vanuit het bestuur van de maatschappij werden uiteengezet. Vervolgens zullen de maatregelen die Felix Meritis nam om de Maatschappij aan de veranderende situatie aan te passen aan bod komen. In tegenspraak met het recente gedenboek van Loes Gompes en Merel Ligtelijn, wordt in dit hoofdstuk op basis van nog niet eerder bestudeerde notulen van algemene bestuursvergaderingen aangetoond dat er in de jaren zeventig een grote hervormingsgezindheid was bij een zeer actieve minderheid binnen het bestuur. Veel ingrijpende hervormingen die in de jaren zeventig door deze bestuurders werden aangedragen stuitten echter op verzet van een behoudende meerderheid, die weliswaar schoorvoetend erkende dat de Maatschappij niet meer aan de eisen van de tijd voldeed, maar naar de buitenwereld toe mooi weer wilde blijven spelen. De grondslagen van Felix Meritis – besloten en encyclopedisch – waren voor hen tijdloos, zo blijkt uit de vele discussies. Om deze grondslagen te beschermen legden zij naar buiten toe steeds de nadruk op externe factoren die de problemen in hun Maatschappij zouden veroorzaken, daarmee de aandacht afleidend van de interne problemen.²⁶ Dat ondanks deze inspanningen de interne problemen bij Felix Meritis in de jaren 1870 al lang en breed in de publieke opinie werden uitgemeten zal in de hierop volgende hoofdstukken aan bod komen.

Hoofdstedelijke vernieuwing

Omstreeks het midden van de negentiende eeuw begonnen veel Amsterdammers te voelen dat hun stad in haar ontwikkeling achter was komen te liggen op de andere grote West-Europese steden. Nam in Amsterdam de bevolking in de eerste helft van de negentiende eeuw met hoogstens twintig procent toe, in de andere hoofdsteden verdubbelde of verdrievoudigde zich de stedelijke bevolking. Steden als Londen, Parijs en Wenen waren in de periode tussen 1811 en 1848 in adembenemend tempo uit hun voegen gebarsten. Hun centra hadden zich door middel van monumentale vormgeving en verfraaiing ontwikkeld tot imponerende representaties van de macht en het aanzien van de grote Europese staten. Hoewel het beeld in de traditionele historiografie van het vroeg negentiende-eeuwse Amsterdam als 'slapende stedenmaagd' door de bijdragen van Remieg Aerts en Piet de Rooy

²⁵ BC Algemeen verslag der Maatschappij Felix Meritis, aldaar: Verslag van de afdeling muziek seizoen 1878/1879

²⁶ SAA Archief FM inv. nr. 34 Notulen van de vergaderingen van het Algemeen Bestuur 1850 - 1871 en inv. nr. 35 ibidem 1871 - 1889.

4. Een verstrengelde concertpraktijk

Les concerts se suivent et se ressemblent. [...] Maar, men is het van ouds zoo gewend. En indien iemand op de gedachte kwam, de concertprogramma's op een nieuwe manier samen te stellen, en daarbij vooral naar eenheid en harmonie te streven, geloof ik, dat men hem dit zeer kwalijk zou nemen. Ten minste zou men in den beginne zeer verbaasd zijn, en ... on ne veut pas être étonné!⁸¹

Al in de eerste helft van de negentiende eeuw begon de vorm en inhoud van concerten in de grote Europese steden te veranderen. Parallel aan de sociale verbreding van het concertpubliek die in het vorige hoofdstuk werd besproken, veranderde de programmering en werd een professionalisering van de muziekpraktijk ingezet.⁸² Net als veel van de grote negentiende-eeuwse ontwikkelingen drong ook deze professionalisering pas laat door tot het Nederlandse bewustzijn. Sterker nog, volgens de bekende musicoloog Eduard Reeser werd pas in de jaren 1880 in Amsterdam een eerste stap gezet in deze ontwikkeling. Het eerste concert in Amsterdam van de Meininger Hofkapelle in 1885 was volgens Reeser een 'beslissend keerpunt'. Pas vanaf dat moment begonnen musici en publiek te beseffen hoe ver de bestaande Amsterdamse orkesten in niveau achter lagen op hun Duitse collega's. 'Een besef waarvan de sporen zijn terug te vinden in de oprichting van het Concertgebouworkest, dat vanaf 1888 een nieuwe standaard van ensemblespel zette,'⁸³ aldus Reeser. Ook bij Felix Meritis werd gevaarlijk lang gewacht met aanpassingen in het muzikale beleid en de programmering. Pas met de aanstelling van Julius Röntgen als dirigent in 1886 zag men de programma's en repetitiewijze veranderen. Maar deze vernieuwing kwam te laat; tegen die tijd was het failliet van Felix Meritis twee jaar later al onafwendbaar.

Felix Meritis is daarmee een goed voorbeeld van het gebrek aan vernieuwing in de Amsterdamse concertpraktijk dat Reeser constateert. Net als de beslotenheid bij Felix Meritis werd ook dit muzikale conservatisme echter niet zonder meer door de Amsterdamse muzikliefhebber geaccepteerd. De kritieken op het muzikale beleid van Felix Meritis in het specialistische muziektijdschrift *Caecilia* laten zien dat er in de hoofdstad wel degelijk al voor 1885 de roep om vernieuwing klonk. Maar waarom werd met deze oproep door Felix Meritis in de praktijk niets gedaan? In dit hoofdstuk worden de problemen bij Felix Meritis op muzikaal gebied uiteen gezet. Allereerst zal ik aan de hand van een vergelijking met het brede Europese onderzoek naar concertprogrammering van historicus William Weber laten zien hoe groot de achterstand was van Felix Meritis op het gebied van programmering. Vervolgens worden de kritieken in muziektijdschrift *Caecilia* op de concerten bij Felix Meritis behandeld. Ik zal laten zien dat Felix Meritis in reactie op de kritieken nog sterker aan haar eigen traditie van programmeren probeerde vast te houden, maar door de toenemende verstrengeling van de verschillende Amsterdamse muziekiniciatieven lukte het de oudste concertzaal niet om vol overtuiging tegen de stroom in te blijven zwemmen.

Vasthouden aan achttiende-eeuwse programmering

In zijn boek *The great transformation of musical taste* toont William Weber aan hoe vanaf het midden van de achttiende eeuw tot 1875 concertprogramma's in de grote Europese steden transformeerden in de richting van het concertprogramma dat wij vandaag de dag kennen. Parallel aan de sociale hergroepering van het concertpubliek toont hij een ontwikkeling van de smaak in de programmering aan, waarbij populaire liedjes en serieuze

⁸¹ Anonieme recensent, 'Binnenlands nieuws. Amsterdam' *Caecilia: algemeen muzikaal tijdschrift van Nederland* 35 (1878), 45.

⁸² William Weber, *The great transformation of musical taste. Concert programming from Haydn to Brahms* (Cambridge 2008).

⁸³ Reeser, Eduard, *Een eeuw Nederlandse muziek 1815-1915* (Amsterdam 1950) 187-189.

3. Openheid?

Niet de volksbeschaving maar de onderlinge ontwikkeling der leden was en bleef het voornaamste. [...] de reden waarom zoo veel wat door Felix op 't getouw gezet werd in andere handen meer bloei en leven vertoonde, moet onzes inziens in niets anders worden gezocht dan in het beperkte van de werkkring.⁵⁰

In het voorjaar van 1877, toen het bestuur van Felix Meritis net was bekomen van de laatste ruzies rondom de mislukte hervormingspogingen van de jaren 1874-1876, werd een Feestcommissie belast met de organisatie van het Eeuwfeest van het genootschap. In de maand van de feestelijkheden, november 1877, werd in verschillende kranten paginagroot aandacht besteed aan het jubileum van de oudste concertzaal van Amsterdam. In de kritieken werd de balans opgemaakt. De algemene conclusie was dat het Felix Meritis niet lukte om aan te sluiten bij de ontwikkelingen binnen het concert- en genootschapsleven in Amsterdam waarbij genootschappen zich steeds verder specialiseerden en een duidelijkere maatschappelijke rol gingen spelen als instrument tot de verheffing van het volk. Er was veel veranderd in het Amsterdamse culturele leven en de aloude beslotenheid van Felix Meritis was al lang niet meer vanzelfsprekend.

In dit hoofdstuk worden de analyses en kritieken in de algemene kranten rondom het eeuwfeest van Felix Meritis besproken en geplaatst in de algemene historiografie van het negentiende-eeuwse genootschaps- en concertleven. Ik zal laten zien dat de sociale ontwikkelingen die door tijdgenoten werden gezien opvallend helder terugkomen in de sociaalhistorische studies van Boudien de Vries over het genootschapsleven in Amsterdam en van onder andere William Weber over de sociale ontwikkeling van het negentiende-eeuwse muziekleven in Europese hoofdsteden. Vervolgens komt in dit hoofdstuk de reactie van Felix Meritis op de kritieken aan bod. Uit een bespreking van de jubileumtoespraak door vooraanstaand Hoogleraar Theodoor Jorissen, waarvan een zeer groot deel aan een reactie op de kritieken werd gewijd, zal blijken dat het bestuur van Felix Meritis geloofde dat het genootschap sinds het midden van de negentiende eeuw reeds een veel grotere openheid had bereikt. Hoe groot die openheid was, zo zal ik betogen, valt echter maar te bezien. Uit een analyse van de ledenlijsten uit de periode 1874-1888 blijkt immers dat de sociale groep waaruit Felix Meritis haar leden wierf in deze periode nauwelijks veranderde. De structurele hervormingen in de ballotage die Felix Meritis zou moeten doorvoeren om bij het zich verbredende genootschaps- en muziekleven aan te sluiten bleven uit.

De journalistiek maakt de balans op

Openbare publicaties over besloten gebeurtenissen zoals concerten waren, zoals in het vorige hoofdstuk al duidelijk werd, tot het midden van de negentiende eeuw redelijk schaars. Hoewel vanaf de jaren 1850 steeds vaker verslagen van openbare concerten in bijvoorbeeld het Park en Odeon in de algemene kranten verschenen, werden de concerten bij Felix Meritis nauwelijks in de openbaarheid gebracht. Voor activiteiten bij Felix Meritis werd vaak alleen een korte aankondiging geplaatst in de krant; wie uitgebreide besprekingen van Felixconcerten wilde lezen moest een abonnement nemen op het *Algemeen muzikaal tijdschrift Caecilia*. Des te opvallender is daarom het grote aantal krantenartikelen dat in het jubileumjaar 1877 verscheen rondom het eeuwfeest van Felix Meritis. *Het Nieuws van de Dag*, *Het Algemeen Handelsblad*, *De Standaard*, *de Java-bode en de Sumatra-courant* publiceerden alle meerdere lange artikelen waarin vooruit of teruggeblikt werd op het eeuwfeest.

⁵⁰ Ibidem.